

РОЛЬ ДУХОВНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ БОЙОВІ ДІЇ

Лагодич М. М.

кандидат наук із богослов'я, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000-0003-1299-0948

Проблема діагностики та корекції негативних наслідків деструктивного впливу стресогенних чинників, джерелами яких є травмуючі події війни, актуалізується на тлі тривалого повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Важливим напрямом реабілітації осіб із посттравматичними розладами, які пережили бойові дії, убачається відновлення духовно-особистісних орієнтирів та смислів. Метою дослідження є аналіз практичного потенціалу духовності у формуванні векторності посттравматичного зростання особистостей, що зазнали впливу прямих бойових дій. Розширення можливостей реабілітації має відбуватися шляхом налагодження активної взаємодії з представниками релігійних організацій, із використанням здатності релігійних переконань слугувати джерелом сенсу, надії та емоційної стійкості. У статті проаналізовано аспекти впливу релігійних практик (молитва, участь у богослужіннях, духовне спілкування) на психологічне благополуччя та загальне здоров'я, індивідуальну адаптацію та збереження смисложиттєвих орієнтацій постраждалих від війни осіб, розвитку їхньої внутрішньої стійкості та покращення психологічного стану, формування стійкого відчуття безпеки. Обґрунтовано, що духовні практики допомагають відшукати сенс у пережитих стражданнях, що сприяє ефективному опрацюванню травми, а молитва та інші духовні ритуали позитивно впливають на стан нервової системи. При цьому підтримка релігійної громади дає змогу мінімізувати почуття самотності й ізольованості, що позиціонуються одними з основних симптомів посттравматичного стресового розладу. У статті акцентується увага на значущості релігійної підтримки як у традиційному, так і в медіаформатах у контексті потужного ресурсу для подолання кризи війни, стимулювання соціальної інтеграції, зцілення осіб із посттравматичним стресовим розладом.

Ключові слова: здоров'я, зцілення, Біблія, Церква, релігія, духовність, криза, капелан.

Lahodych M. M. The role of spirituality in shaping post-traumatic growth in combat survivors

The problem of diagnosing and correcting the negative consequences of the destructive impact of stress factors, the sources of which are traumatic events of war, is becoming more and more urgent against the background of the long-term full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine. An important direction in the rehabilitation of individuals with post-traumatic disorders who have survived hostilities is the restoration of spiritual and personal orientations and meanings. The purpose of the study is to analyze the practical potential of spirituality in the formation of the vector of post-traumatic growth of individuals who have been affected by direct hostilities. Expanding the possibilities of rehabilitation should occur by establishing active interaction with representatives of religious organizations, using the ability of religious beliefs to serve as a source of meaning, hope and emotional stability. It is substantiated that spiritual practices help to find meaning in the suffering experienced, which contributes to the effective processing of trauma, and prayer and other spiritual rituals have a positive effect on the state of the nervous system. The study highlights the current trend of digital transformation of religious experience – the phenomenon of media religiosity, where virtual platforms are actively used as a space for spiritual support, as a means of communication between believers and the denomination, including through social networks, online services, mobile applications and joint prayer.

Keywords: health, healing, Bible, Church, religion, spirituality, crisis, chaplain.

Вступ. Посттравматичний розлад у осіб, які пережили психологічну травму бойових дій, проявляється у низці симптомів, що суттєво ускладнюють функціонування людини та негативно впливають на взаємини з оточуючими. Ізольованість, емоційне відчуження, неконтрольований гнів, неспроможність комунікувати з представниками різних соціальних інститутів – усе це ускладнює процес посттравматичного зростання та може провокувати чи посилювати інші психічні розлади: тривожно-депресивні, афективні, адиктивні тощо.

Психотерапевтичні методи лікування посттравматичного стресового розладу мають на меті здебільшого досягнення когнітивної переоцінки травматичної події, повторне «проживання» пережитої експозиції за одночасного використання способів зниження поточного рівня емоційного реагування. Проте традиційні підходи до посттравматичного зростання часто не демонструють очікуваної ефективності. У зв'язку із цим дослідження ролі духовності у формуванні посттравматичного зростання постраждалих осіб є надзвичайно актуальним, адже може обґрунтувати практичний вплив релігійності на відновлення як окремих людей, так і суспільства у цілому.

Проблема посттравматичного зростання досліджується у сучасному науковому дискурсі в міждисциплінарному контексті. Низка робіт виділяє значимість духовних практик у підтримці життєстійкості особистості, місце релігійності у соціально-психологічній адаптації індивіда (В. Simonič, N. Klobučar [16]). Усвідомлення життєвих цінностей покладено в основу екзистенціальної психотерапії (Н. Харитоновна [7], К. Pargament [12]) та християнської психології. Низка публікацій християнських авторів має на меті виділення ключових духовних компонентів релігії для подолання травмуючих наслідків війни (К. Якуніна [9]).

У публікаціях сучасних дослідників В. Панок, В. Предко [2], М. Петрушкевич [3], О. Романенко [5], F. Thériault та ін. [18] відстежуються концепти практичної підтримки адаптивності у випадку тривалого впливу стресогенних чинників з акцентом на світосприйняття особистості, її вмотивованість та соціалізацію. Попри накопичений досвід

лікування пацієнтів зі стрес-асоційованими розладами, в умовах війни проблематика часто виходить за межі компетенції медицини, адже особистість, зіткнувшись з умовами, що стали причиною розладу, окрім власне внутрішньопсихічної дезадаптації, опиняється також у стані ціннісної та моральної дезорієнтації.

Опинившись у ситуаціях смертельної загрози, загибелі бойових товаришів, несправедливих рішень оточуючих, особистість зазнає краху ідеалів щодо людей, світу та самого себе, що слугує причиною потужної психологічної та душевної кризи. Окремі дослідження присвячено ролі медіарелігійності в психологічній підтримці суспільства (Н. Коструба [1], A. Simms та ін. [15]), а також значенню релігійних практик у подоланні екзистенційної тривоги, утрат та невизначеності шляхом духовної підтримки та соціалізації (J. Peres [13], E. Talik, B. Skowroński [17]). Разом із тим проблема пошуку дієвих підходів до психологічної регенерації у часи війни, осмислення ролі релігії як джерела смислів і цінностей для життєстійкості особистості залишається маловивченою.

Метою дослідження є аналіз практичного потенціалу духовності у формуванні векторності посттравматичного зростання особистостей, що зазнали впливу прямих бойових дій.

Методи та методики дослідження. Методи наукового дослідження, використані в роботі над статтею, включали аналіз та синтез, узагальнення і систематизацію. Аналіз теоретико-методологічних наукових джерел дав змогу визначити ключові аспекти впливу духовності на психофізіологічну регенерацію та оцінити переваги релігійних практик у контексті осіб, що зазнали деструктивного впливу війни. Водночас методи синтезу, узагальнення і систематизації було використано для оцінки потенційних переваг досліджуваної концепції для посттравматичного зростання, виявлення зв'язку між релігійністю і психологічною стійкістю осіб із посттравматичним стресовим розладом.

Результати. Упродовж різних історичних періодів відзначалася велика роль ціннісних, смислових та духовних орієнтирів у відновленні особистості після переживання екстре-

мальних ситуацій. Звертаючись до досвіду різних наук: філософії, культурології, соціології, богослов'я, розкриваючи розуміння духу і духовного, можна упевнитися в необхідності включення цього розуміння в процес реабілітації людей, які пережили тяжку психічну травму, з метою забезпечення дійсної цілісності особистості, її смислотворення, спрямування внутрішньої сили на зцілення [10].

Дух, відповідно до філософського і релігійного розуміння, являє собою вищу здатність особистості, що відкриває можливості для особистісного самовизначення, ціннісно-смиислового творення, осмисленого перетворення дійсності, доповнення природної основи індивідуального та суспільного буття світом моральних та релігійних цінностей [11]. Ситуація військових дій актуалізує протистояння понять добра і зла, що зумовлює необхідність усвідомлення таких моральних понять, як честь (як приналежність до спільноти, об'єднаної специфікою діяльності, наприклад, військова честь) та совість (як внутрішній індивідуальний контроль моральних норм) [6]. Свідоме осмислення особистістю цих категорій дає змогу зберігати особисту гідність у ситуаціях складного морального вибору, переживати відповідальність як усвідомлення можливих наслідків свого вибору та згоди з ними. При цьому, переживаючи травмуючий досвід в умовах бойових дій, людина не завжди може знайти підтримку в оточенні.

Основним психологічним наслідком впливу війни на військовослужбовців та цивільне населення є посттравматичний стресовий

розлад, що супроводжується підвищеною тривожністю, фрустрацією, апатією, депресивними розладами. За інформацією Національної служби здоров'я України [8], у 2021 р. такий діагноз був офіційно зафіксований у 3 167 пацієнтів, у 2022 р. – у 7 051 особи, у 2023 р. цифра досягнула 12 494 (рис. 1). Очевидно, що тенденція до зростання зумовлена тривалою повномасштабною війною.

Водночас, як свідчать дослідження Центру громадського здоров'я [8], посттравматичний розлад є одним з основних наслідків участі військовослужбовців у бойових діях (15–25%), що є наслідком гострої травми після боїв без належної реабілітації. Система психологічної допомоги таким особам включає цільові підходи фізичного та психічного відновлення, які стимулюють до пошуку особистістю сенсів та опори, зменшення тривожності, врівноваження емоційного стану.

Однак не менш важливим аспектом реабілітації людей із посттравматичними розладами є відновлення духовно-особистісних орієнтирів та смислів пацієнтів. Холістичний, антропоцентричний та гуманістичний підходи в медицині та особливо у психіатрії диктують необхідність подальшого розширення цієї парадигми із включенням до неї духовного виміру. Розширення кордонів семантичного простору особистості дає змогу наповнити, скоригувати, частково сформувати ціннісний та смисловий зміст у духовне ядро людини, завдяки чому особистість вже здатна бачити орієнтири та точки опори, необхідні для відновлення. Для досягнення окресленої мети

Рис. 1. Динаміка випадків посттравматичного стресового розладу в Україні

Джерело: [8]

можуть залучатися, зокрема, представники релігійних конфесій та організацій.

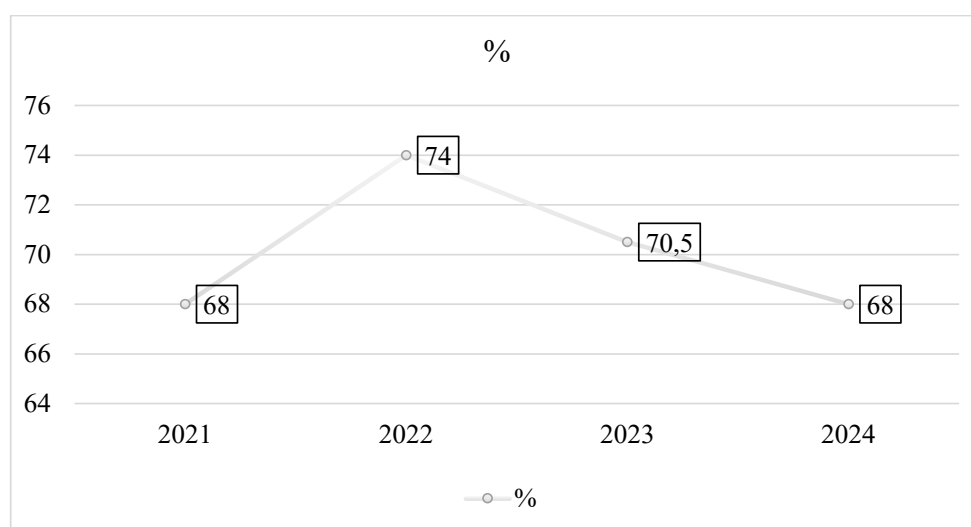
Практичні програми духовного відновлення здебільшого мають спрямування на інтеграцію релігійної та культурно-історичної спадщини у процес реабілітації осіб, що зазнали критичного впливу війни. Зокрема, ветерани воєнних операцій доволі часто надають перевагу духовенству як альтернативі психологічної допомоги. Особливо цінним залучення духовенства вбачається у випадках необхідності обговорення проблем психічного здоров'я, взаємин, пережитих травм. У релігійних пацієнтів-військовослужбовців концепт віри детермінує систему переконань, сенсів та цінностей, у тому числі відносно дефініцій страждання та провини.

Про зростання в Україні значимості релігії та духовності з початком повномасштабної війни свідчать результати дослідження Центру Разумкова у 2024 р. [4]: на початку війни, у 2022 р., відсоток респондентів, хто вважав себе вірянами, зріс до 74% порівняно з 68% у 2021 р. При цьому в 2023 р. показник дещо знизився – до 70,5%, а в 2024 р. знову досягнув 68% (рис. 2). Розглядаючи духовність як потужний ресурс для подолання незалежно від культурно-релігійної приналежності, можна переконливо стверджувати, що зіткнення з кризою є основним чинником звернення до релігії.

Окрім того, духовність є важливим ресурсом у ситуації хронічного стресу, посттравматичних розладів та відновлення. Як переконають авторитетні дослідження [12], духовно орієнтовані підходи до посттравматичного зростання особистості мають бути зорієнтовані на формування духовного діалогу із залученням конкретних практик чи технік, основним з яких є молитва, у тому числі спільна.

На жаль, в українських реаліях релігія поки не стала основною стратегією подолання посттравматичних розладів. Саме тому, згідно з вищевикладеними результатами дослідження Центру Разумкова, у центральних і східних регіонах України з початком війни зросла кількість людей, хто вважає себе вірянами (порівняно з 2021 р.), а вже у 2023 і 2024 рр. цей показник повернувся до рівня 2021-го. При цьому «традиційно рівень релігійності є вищим у старших вікових групах порівняно з молодшими (у 2024 р. найменше вірян серед 18–24-річних – 52%, тоді як в інших вікових групах – від 61% до 76%)» [4].

Духовно-просвітницький і літургійний (богослужбовий) аспекти служіння військового священника необхідні для повноцінного опікування виховання християнського воїна з твердим світоглядом. Іншими словами, капелану недостатньо лише проводити молебні, сповідувати і причащати військовослужбовців,

Рис. 2. Результати досліджень рівня релігійності українського суспільства, 2021–2024 рр., % респондентів

Джерело: [4]

важливою є і його світоглядна робота. Щодо посттравматичного зростання ціль церковної реабілітації дещо відрізняється від медичної, розширюючи мету повернення людини у суспільство, сім'ю, до повноцінного життя нарративами «порятунку душі». Оскільки протиріччя між цими цілями немає, Церква спрямовує зусилля на духовні бесіди, сповідання помислів та інші аскетичні практики, покликані допомогти людині через покаєння знайти себе, відшукати мир із Богом, прийнявши все, що сталося, як Промисл Божий і отримати благодатну допомогу на лікування душевних та тілесних ран. Зокрема, Соборування або таїнство Єлеосвячення подає людині Божественну благодать, невидимо лікуючи її людську природу, а у таїнстві Причастя віруючий християнин долучається до Тіла і Крові Христових, з'єднується з Христом, невидимо обожнюється Божественною благодаттю. Це дає сили для подальшої внутрішньої боротьби з тривалими психологічними наслідками бойових дій як для військовослужбовців, так і для цивільних очевидців бойових дій.

Необхідно зауважити, що церковну систему реабілітації не слід розглядати як набір технік і духовних практик, проходячи які людина домагається якихось очікуваних результатів. У цьому полягає кардинальна відмінність християнського аскетизму від східних релігійних духовних практик (йоги, медитації), адже духовність не діє на людину «автоматично», незалежно від стану його тілесної або душевної природи, її морального стану, духовної досвідченості чи інших чинників. Тому церковна реабілітація людей із посттравматичним стресовим розладом не зводиться до одужання людини в медичному розумінні. Божественна благодать через церковні обряди діє для гармонії душі та тіла, створення ціннісно-сислової опори для подальшого одужання. Зрештою, духовна реабілітація осіб, які пережили травмуючі події, у жодному разі не відкидає медичної (фармакологічної, психіатричної чи іншої) допомоги, пропонуючи зі свого боку додаткові засоби для духовного одужання і зростання людини.

На тлі глобальної комунікаційної динаміки релігія не обмежується храмами та традиційними спільнотами, активно інтегруючись

у цифровий простір для більшої залученості до життя Церкви, спільної молитви, духовного супроводу, підтримки ціннісно-смилових концептів у кризових та екстремальних ситуаціях під час війни, що дає змогу надати сенс випробуванням [14]. Новий формат релігійного життя – медіарелігійність – максимально враховує сучасну реальність, водночас ці технології змінюють сам характер духовних практик, де медіапростір виступає каналом трансляції релігії (наприклад, соціальні мережі) та формування нових релігійних практик (віртуальні молитовні спільноти, мобільні застосунки для молитви, цифрові паломництва). При цьому характерним явищем стає медіаізація релігійних лідерів, виступи яких часто набувають вірусного поширення. Активно впливаючи на світогляд широкої аудиторії, медіаполе стає майданчиком для дискусій та функціонування релігійності як ціннісної орієнтації особистості.

Підсумовуючи, доцільно зацентувати, що тоді як для одних особистостей духовні переконання можуть бути тимчасово послаблені через травмуючі події, для інших складні обставини можуть стати ресурсом для зміцнення релігійності. У цілому вплив духовності в часі посттравматичного зростання призводить до посиленого відчуття безпеки, контролю над власним життям, віднайдення його сенсу. Розпізнавання нових цінностей та смислів у ході переживання наслідків травми за допомогою релігії може дати людині змогу відчути емоційне полегшення та сформувати нову позитивно зорієнтовану філософію життя.

Висновки. У часи тривалих воєнних конфліктів на духовність покладається реалізація ціннісно-сислової функції, що дає змогу постраждалим від бойових дій та інших травмуючих подій особам осмислити реальність, відшукати сенси та надію, розвинути внутрішню стійкість. Релігійні практики сприяють практичному подоланню втрат, екзистенційних криз і відчуття невизначеності, водночас сформовані духовні цінності детермінують основний моральний вибір людини, сприяючи емпатії, солідарності, гуманізму навіть у складних умовах воєнного протистояння.

Цифрові технології трансформують релігійний досвід сучасників, створюючи умови для консолідації та підтримки зв'язку між вірянами та їхньою конфесією, нівелюючи просторові та інші обмеження, через участь в онлайн-богослужіннях, спільних молитвах, комунікації у соціальних мережах. Це на практиці допомагає людям, які пережили травмуючі події війни, відшукати нові ресурси та сенси для посттравматичного зростання, укріпити пси-

хологічну резильєнтність та адаптуватися до нових життєвих реалій. Таким чином, релігійність в умовах війни вбачається не лише базовою духовною опорою, а й значущим суспільним чинником, що впливає на соціальну єдність, моральний вибір і психологічну стійкість. Зазначене актуалізує потребу подальших практичних розробок ефективного застосування духовного потенціалу в повоєнному відновленні українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Коструба Н. С. Психологія медіарелігійності особистості : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2022. 483 с. URL: <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/Dysertatsiya-Kostruba-N.S.pdf>
2. Панок В. Г., Предко В. В. Постковідне суспільство в умовах війни: фактор релігійності у підтримці життєстійкості особистості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2024. Т. 35 (74). № 4. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2024/6.pdf
3. Петрушкевич М. С. Релігійна комунікація у контексті масової культури : монографія. Острог, 2018. 408 с. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8680/1/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87_2018.pdf
4. Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000–2024 рр. (соціологічне дослідження). *Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова*, 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf>
5. Романенко О. В. Базові принципи психологічної допомоги особам з ознаками ПТСР. *Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР* : тези доповідей науково-практичної конференції, 30 вересня 2023 р. Київ ; *Біла Церква: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 2023. 268 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0055634.pdf#page=192>
6. Усенко С. Г., Федченко К. А. Як впливає війна на психічний стан людини. The 4th International scientific and practical conference «Discussion and development of modern scientific research» (October 18–21, 2022) Helsinki, Finland. International Science Group, 2022. С. 281–285. URL: <https://dspace.khimu-library.com.ua/server/api/core/bitstreams/3eb184f7-d917-4709-be34-932210173348/content>
7. Харитоновна Н. Посттравматичне зростання як основа психологічного супроводу ветеранів російсько-української війни: огляд досліджень. *Psychology travelers*. 2023. № 1. С. 167–189. DOI: <https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-17>
8. Червень – місяць обізнаності про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Центр громадського здоров'я МОЗ України, 2024. URL: <https://phc.org.ua/news/cherven-misyac-obiznanosti-pro-posttravmatichniy-stresoviy-rozlad-ptsr>
9. Якуніна К. Соціально-психологічні аспекти релігійності. *Молодий вчений*. 2021. № 1(95). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1067>
10. Karstoft K. I., Eskelund K., Gradus J. L., Andersen S. B., Nissen L. R. Early prediction of mental health problems following military deployment: Integrating pre-and post-deployment factors in neural network models. *Journal of Psychiatric Research*. 2023. № 163. P. 109–117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2023.05.014>
11. Kostruba N. S., Kostruba A. Social support as a factor of mental health in wartime conditions: Communication and interaction. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2024. № 30(1). DOI: <https://doi.org/10.61727/sssppj/1.2024.39>
12. Pargament K. I. The psychology of religion and coping: Theory, research and practice. New York: Guilford, 1997. P. 163–197. URL: https://is.muni.cz/el/phil/jaro2008/RLB246/um/K._I._Pargament_Chapters_2___7.pdf
13. Peres J. F., Moreira-Almeida A., Nasello A. G., Koenig H. G. Spirituality and resilience in trauma victims. *Journal of Religion and Health*. 2007. № 46(3). P. 343–350. URL: <https://www.jstor.org/stable/27513020>
14. Randles R., Finnegan A. Veteran help-seeking behaviour for mental health issues: a systematic review. *BMJ Mil Health*. 2022. № 168(1). P. 99–104. URL: <https://militaryhealth.bmj.com/content/168/1/99.abstract>
15. Simms A., Fear N. T., Greenberg N. The impact of having inadequate safety equipment on mental health. *Occupational Medicine*. 2020. № 70(4). P. 278–281. DOI: <https://doi.org/10.1093/occmed/kqaa101>

16. Simonič B., Klobučar N. R. Experiencing positive religious coping in the process of divorce: A qualitative study. *Journal of Religion and Health*. 2017. № 56(5). P. 1644–1654. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-016-0230-y>
17. Talik E., Skowroński B. The sense of quality of life and religious strategies of coping with stress in prison inmates. *Journal of Religion and Health*. 2018. № 57(3). P. 915–937. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-017-0455-4>
18. Thériault F. L., Gardner W., Momoli F., Garber B. G., Kingsbury M., Clayborne Z., Colman I. Mental health service use in depressed military personnel: a systematic review. *Military Medicine*. 2020. № 185(7–8). DOI: <https://doi.org/10.1093/milmed/usaa015>

References

1. Kostruba, N. S. (2022). *Psyhlohiiia mediarelihiinosti osobystosti : dys. ... d-ra psyhol. nauk : 19.00.01, Lutsk* [Psychology of media religiosity of the individual: dissertation ... doctor of psychological sciences: 19.00.01, Lutsk]. Retrieved from: <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/Dysertatsiya-Kostruba-N.S.pdf> [in Ukrainian].
2. Panok, V. H., & Predko, V. V. (2024). Postkovidne suspilstvo v umovakh viiny: faktor relihiinosti u pidtrymtsi zhyttiistiikosti osobystosti [Post-COVID society in war conditions: the factor of religiosity in supporting the vitality of the individual]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Psyhlohiiia – Scientific notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: Psychology*, 35(74), 4. Retrieved from: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2024/6.pdf [in Ukrainian]
3. Petrushkevych, M. S. (2018). *Relihiina komunikatsiia u konteksti masovoi kultury: monohrafiia* [Religious communication in the context of mass culture: monograph]. Ostroh. Retrieved from: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8680/1/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87_2018.pdf [in Ukrainian]
4. *Relihiia i Tserkva v ukrainskomu suspilstvi: 2000-2024 rr. (sotsiologichne doslidzhennia)* [Religion and Church in Ukrainian Society: 2000-2024 (sociological research)]. (2024). *Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen imeni Oleksandra Razumkova – Oleksandr Razumkov Ukrainian Center for Economic and Political Research*. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf> [in Ukrainian].
5. Romanenko, O. V. (2023). *Bazovi pryntsyipy psyhlohichnoi dopomohy osobam z oznakamy PTSR* [Basic principles of psychological assistance to persons with signs of PTSD]. *Metody ta zasoby psyhlohichnoi dopomohy postrazhdalym u podolanni PTSR: tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii, 30 veresnia 2023 r. Kyiv ; Bila Tserkva: Instytut psyhlohii imeni HS Kostiuka NAPN Ukrainy – Methods and means of psychological assistance to victims in overcoming PTSD: abstracts of reports of the scientific and practical conference, September 30, 2023. Kyiv-Bila Tserkva: Institute of Psychology named after GS Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Retrieved from: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0055634.pdf#page=192> [in Ukrainian].
6. Usenko, S. H., & Fedchenko, K. A. (2022). *Yak vplyvaie viina na psyhichnyi stan liudyny* [How war affects a person's mental state]. *The 4th International scientific and practical conference «Discussion and development of modern scientific research» (October 18-21, 2022) Helsinki, Finland*. International Science Group. Retrieved from: <https://dspace.khimu-library.com.ua/server/api/core/bitstreams/3eb184f7-d917-4709-be34-932210173348/content> [in Ukrainian].
7. Kharytonova, N. (2023). *Posttravmatychnye zrostannia, yak osnova psyhlohichnogo suprovodu veteraniv rosiisko-ukrainskoi viiny: ohliad doslidzhen* [Post-traumatic growth as the basis of psychological support for veterans of the Russian-Ukrainian war: a review of research]. *Psychology travelogs – Psychology travelogs*, 1, 167–189. DOI: <https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-17> [in Ukrainian]
8. Cherven – misiats obiznanosti pro posttravmatychniy stresoviy rozlad (PTSR) [June is Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) Awareness Month]. (2024). *Tsentr hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy*. Retrieved from: <https://phc.org.ua/news/cherven-misyac-obiznanosti-pro-posttravmatichniy-stresoviy-rozlad-ptsr> [in Ukrainian].
9. Yakunina, K. (2021). *Sotsialno-psyhlohichni aspekty relihiinosti* [Socio-psychological aspects of religiosity]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 1(95). Retrieved from: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1067> [in Ukrainian].
10. Karstoft, K. I., Eskelund, K., Gradus, J. L., Andersen, S. B., & Nissen, L. R. (2023). Early prediction of mental health problems following military deployment: Integrating pre-and post-deployment factors in neural network models. *Journal of Psychiatric Research*, 163, 109–117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2023.05.014> [in English].
11. Kostruba, N. S., & Kostruba, A. (2024). Social support as a factor of mental health in wartime conditions: Communication and interaction. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 30(1). DOI: <https://doi.org/10.61727/ssppj/1.2024.39> [in English].

12. Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research and practice*. New York: Guilford. Pp. 163–197. Retrieved from: https://is.muni.cz/el/phil/jaro2008/RLB246/um/K_I_Pargament_Chapters_2__7.pdf [in English].
13. Peres, J. F., Moreira-Almeida, A., Nasello, A. G., & Koenig, H. G. (2007). Spirituality and resilience in trauma victims. *Journal of Religion and Health*, 46(3), 343–350. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/27513020> [in English].
14. Randles, R., & Finnegan, A. (2022). Veteran help-seeking behaviour for mental health issues: a systematic review. *BMJ Mil Health*, 168(1), 99–104. Retrieved from: <https://militaryhealth.bmj.com/content/168/1/99.abstract> [in English].
15. Simms, A., Fear, N. T., & Greenberg, N. (2020). The impact of having inadequate safety equipment on mental health. *Occupational Medicine*, 70(4), 278–281. DOI: <https://doi.org/10.1093/occmed/kqaa101> [in English].
16. Simonič, B., & Klobučar, N. R. (2017). Experiencing positive religious coping in the process of divorce: A qualitative study. *Journal of Religion and Health*, 56(5), 1644–1654. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-016-0230-y> [in English].
17. Talik, E., & Skowroński, B. (2018). The sense of quality of life and religious strategies of coping with stress in prison inmates. *Journal of Religion and Health*, 57(3), 915–937. <https://doi.org/10.1007/s10943-017-0455-4> [in English].
18. Thériault, F. L., Gardner, W., Momoli, F., Garber, B. G., Kingsbury, M., Clayborne, Z., & Colman, I. (2020). Mental health service use in depressed military personnel: a systematic review. *Military Medicine*, 185(7–8), e1255–e1262. <https://doi.org/10.1093/milmed/usaa015> [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 16.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.05.2026